

UNHA PARADA NA RUTA ATLÁNTICA ILLA DE ONS: O SOLPOR DUNHA COMUNIDADE ETNOGRÁFICA ÚNICA

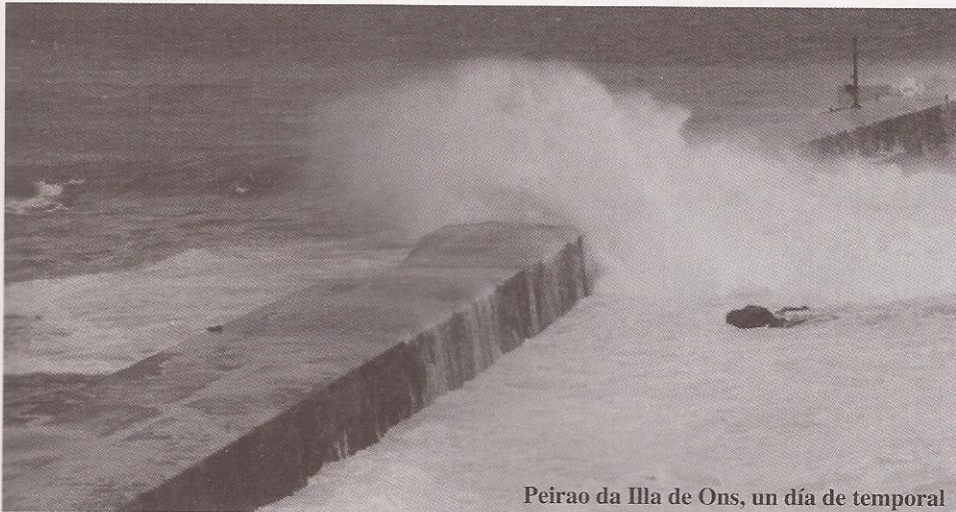
Por: Celestino Pardellas de Blas

Cando a mediados dos anos setenta cheguei á Illa de Ons, atopábase habitada en máis dun 70%. Era unha comunidade moi pechada e posuía unha cultura popular interesantísima, desenrolada ó traveso de case cento setenta anos de soidade e illamento.

Os medios de comunicación, agás algunha radio, non chegaran e os visitantes, en toda a época estival, non pasaban do cento.

Iniciar unha amizade era tarefa moi difícil, pero, ó logralo, mergullábase nun mundo antropolóxico onde costumes, crenzas, ritos,..., parecían retrotraerse varios séculos atrás. Era fascinante, e envolvíate de tal xeito que, no intre de marchar, custaba axeitarse de novo ó ritmo da península.

Na Illa de Ons atopabas esa cultura popular que para Vicente Risco era *“O conxunto de crenzas, coñecencias, ritos, usanzas sociais, métodos de traballo e producións úteis, literarias e artísticas, que un pobo determinado posuí en común, e que non aprendeu na escola nen nos libros, senón que os recebeu nunha xeración da outra por tradición, calquera que sexa a camada, clase ou estamento social no que se atopen,... A xente da aldea, os non estudados,..., posúen unha cultura non escrita, non escolar, que non é propiamente inferior, senón antiga, e, por sé-lo, ten valores propios, equivalentes, noutra orde de cousas, aos da nosa cultura moderna, e que a fan digna de ser conservada, canto menos, na lembranza¹.”*

Peirao da Illa de Ons, un día de temporal

Pero esa cultura popular illán comezou a perderse a partir de finais dos anos 70, cando por mor da falla dun peirao que dera abrigo á nacente flota de barcos que ían substituíndo ás dornas, os armadores-patróns e posteriormente os mariñeiros, con todas as súas familias, víronse na obriga de emigrar cara a portos con máis protección, como foi o caso de Bueu, na súa maioría, Portonovo e Cangas.

Fernando Alonso Romero² en febreiro de 1982 comentaba no I Coloquio de Antropoloxía de Galicia: *“Mais a verdade,..., que se a entidade*

cultural de Galicia se está a perder é porque nós, os galegos, deixamos que se perda, quizais por ignorancia do que ocorre, quizais por falta de visión de futuro, quizais por comodidade. Mais cada día asistimos con tristeza á lamentabel destrución dalgún valor cultural; unhas veces é un monumento que se arruína, ou unha paisaxe que se adultera, ou unha fábrica que envenena paseniño, ou un edificio que se levanta sen beleza nengunha destruindo o entorno, e, de seguir así, chegara un día no que, para coñecer a realidade cultural galega haberá que recorrer aos poucos libros que existan sobre a cultura que Galicia tiña no seu pasado, como lamentabelmente teño que facer eu agora para falar da cultura popular da illa de Ons...”

¹Dato sacado de: Alonso Romero, Fernando. “O Ocaso da Cultura Popular na Illa de Ons”. I coloquio de Antropoloxía de Galicia. Museo do Pobo Galego. 4 – 6 febreiro 1982. Separata do Seminario de Sargadelos nº 45 – 1984. Nota ó pé: Risco, Vicente. “Etnografía, Cultura e espiritual, Historia de Galiza, dirixida por R. Otero Pedrayo. Akal (1979).

²Alonso Romero, Fernando, op cit.

Xa pasaran varios anos dende que comezara a decadencia cultural da Illa de Ons cando Alonso Romero participaba neste Coloquio, pero, o que era máis grave é que esa importantísima cultura popular illán estaba sen estudar; todo quedaba nunhas notas que no ano 1934 escribira Álvaro das Casas nunha estancia na Illa de dez días. Todo un universo de lendas, crenzas, ritos, contos,..., cancionero, etc. quedaba sen tratar por verdadeiros especialistas. Aquí, por desgracia, nin tan sequera poderemos recorrer ós libros que nos falen desta cultura única.

Eu, alentado polas charlas do meu mestre de antropoloxía no Instituto de Pontevedra, o chorado don Alfredo García Alén e, xa na Illa, pola entusiasta estudosa etnográfica Ana Liste, intentei, dentro da miña modestia investigadora, recompilar o máis posible sobre esta engaiolante e característica Comunidade etnográfica e antropolóxica da Illa de Ons.

Paso a relatar unha ficticia conversa entre illáns, nada lonxe da realidade que se vivía e que podías escoitar, por aquelas datas, nas tabernas ou nas casas illáns á hora de tratar estes temas, cuns exemplos de narracións contadas realmente por illáns sobre as súas crenzas en relación co mundo das supersticións, das meigas, das envexas, dos malos aires, malos ollos, dos conxuros,...

AS HISTORIAS DE MANUEL, FRANCISCO E ANTONIO

Non tiña espertador nin mirara o reloxo, pero Manuel xa sabía que era a hora de erguerse para ir ó mar. Ás apalpadas, foi ata a cociña, prendeu a lámpada de carburo e, de seguida, botou uns paos nas cinzas da lareira, aínda prendidas dende a noite, e puxo enriba o trébedes pequeno

Eran as seis da mañá cando saíu da casa co cesto de vimbio para o quiñón, as grádellas³ para as liñas, un anaco de pan de bola que fixeran o día anterior no forno e un pouco de chourizo para tomar ó mediodía.

Era noite pecha e, no canto de baixar polo camiño principal que ía ó peirao, sempre collía unha pequena corredoira que pasa por detrás da súa casa. Daba máis volta, pero con iso evitaba o pasar por diante das casas da señora Maruxa e da de Carme, pois sei que tiñan <malos ollos> e eran moi envexasas.

Unha vez contara:

“Saíra de casa e, cando pasaba rente á da señora Carme, saíume ó camiño e me dixo:

- ¿Non irás para o mar con esta marusía?.

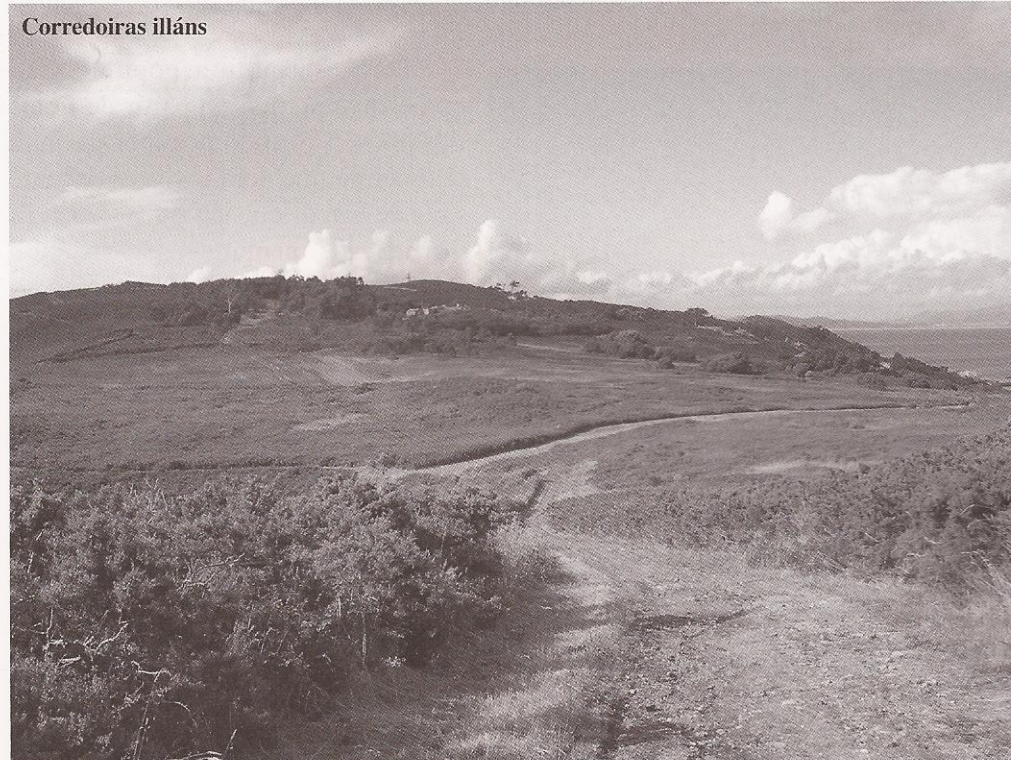
Eu mirei para o mar e vin que estaba calma chicha, polo que respondín, medio en broma:

- Xa ves, hai que gañar cartiños

- Pois non é día, –

contestoume ela – o mar, cando tira, é perigoso.

Sen facerlle moito caso marchei cara a praia. Botámo-la dorna ó mar e, cando ía vogando para a punta do peirao, batín co remo nunha pedra e rompeu a pa.

Corredoiras illáns

para poder quenta-lo leite que a muller lle deixara preparado.

³Grádella: Cadrado, de entre 20 – 40 cm. de lado, formado por catro paos e onde se envolve a tanza para pescar.

Pedinlle un a Camilo, que non ía saír, e, de novo, puxen proa cara á beirada para botar un lance ós polbos coa raña⁴.

Pasara unha hora e aínda non sentira o primeiro e, case sen darlle tempo a reaccionar, comezara a levantarse o mar. Voguei cara ó peirao e, coa marusía que xa había, vinme negro para poder entrar á praia, ¡Pasei medo! ¡Moita mala sorte xunta!

Dende aquela, cando vou ó mar, non paso por diante da casa de Carme nin pola de Maruxa, teñen <malos ollos>.”

Ó chegar á Volta do Prado, atopouse con Francisco quen, co sorriso nos beizos, díxolle:

- Que, coma sempre, fuxindo “delas”.

- ¡Cala o! Ti, xa sei que es moi valente, pero cando foi dos bois, non dicías o mesmo.

- ¡Home xa! Pero cos animais é distinto, pois a eles atácanlle os <malos aires>.

- E tamén os <malos ollos> - díxolle Manuel -.

- Mira, non sei, cos animais é distinto.

Francisco tiña dous bois e os veciños chamábano para irles a traballar as leiras, e logo pagábanlle, uns con cartos e outros con millo, patacas,..., e ata algúns con polbo.

Un día fóralle a traballar a Ramón e aconteceu o seguinte:

“Ramón falara con el para ver o mellor día para irlle á veiga a sementa-las patacas. A noite anterior ó día que quedara para irlle a traballar, houbo unha

forte marusía e trouxo á praia moito golfeiro⁵.

Cando Francisco ía co gando e o arado cara ás terras de Ramón, atopou con María, unha muller que tiña fama de bruxa e pediulle que lle fora á praia co carro para levarlle golfeiro a súa casa antes de que foran outros da Illa a el.

Francisco, díxolle que quedara con Ramón, que o estaba a esperar, e que ó rematar, non lle importaba ir polo golfeiro e así tamén collería para el.

Cultivando a terra nas Xabreiras

A sementeira levoulle tempo e, cando foi á praia, xa o apañaran outros veciños.

Polo motivo que sexa, un dos bois, a partir daquela, deixou de comer durante varios días, ¡morría seco!.

Francisco pensou que collera un <mal aire> e, guiado pola súa nai e outras veciñas que xa desconfiaban, foi a Cangas xunto <unha muller desas⁶> para que lle dera un remedio.

Foi aló, e despois de cumprir con todo o que lle mandou a meiga, ó pouco tempo, o boi enfermo, sandou”.

⁴Raña: Aparello formado por un pao duns 18 cm. de longo por 3cm. de ancho, ó que se lle coloca unha pedra nun extremo agarrada por un sedal. A esta pedra se lle ata un cangrexo ou nécora. Pode tamén levar un par de anzois. Vaise arrastrando polo fondo ata que os polbos amárranse a el coa intención de apañar o cangrexo. Nese intre ízase.

⁵Algas que arrinca o mar e van parar á praia e que empréganse para botar ás terras.

⁶Xeito de chamar na Illa de Ons ás meigas.

Pescando aos polbos coa Raña.

Francisco insistía en que, o del, non eran cousas de bruxas, senón que o bicho lle collera un <mal aire>. Non quería recoñecer a posibilidade de que, María, lle puidera botar unha maldición, como comentaban a maioría dos veciños, por non irlle ó golfeiro e quedar sen el.

Xa chegaran a Curro e, ó carón da igrexa, xuntouse a eles Antonio, que ese día ía ir ós remos da dorna de Manolo para a pesca do polbo ó “espello”.

Como seguían coa teima das bruxas, Antonio tamén entrou na conversa:

-Eu, con todo o que me pasou a min e máis a miña familia, prefiro non toparme con elas.

Recorda – díxolle a Francisco - o que lle aconteceu a miña curmá.

Antonio pasou a relatar:

“Un da Illa quería ser o mozo da miña curmá, pero ela non o quería, non lle gustaba. Tanto a nai del coma a súa irmá, morrían pola miña curmá.

Pero, había outra muller da Illa que andaba detrás del. A nai dela quería como mozo para a súa filla. Como el non lle facía caso, a nai morta de envexa pola miña curmá e, co fin de que morrera, sacoulle as areas dos pés de onde ela pisaba e púxoas no fumeiro a arder; conforme ían secando as areas, ía secando a miña curmá.

A pobriña, ¡morría seca!, ata xa tivera dúas visitas do acompañamento. Tiña moitos pesadelos de noite, parecía que a collían para levala, estaba moi mal; faltáballe só unha visita para morrer.

Foi daquela que veu unha xitana á Illa e chamárona. Ó mirala, dixo que ninguén a tocara que alguén que a quere mal a ten así.

A xitana saíu da casa, foi ó monte na procura dunhas herbas e fíxolle un remedio e a miña curmá, de alí a uns días, sandou...”

Francisco, despois de escoitar a Antonio, volveu sobre o mesmo.

- Mira, pode ser, non vou a porfiar contigo por iso, pero cando falamos de mariñeiros, non. Sempre temos a mesma lideira, os malos pescadores, a botarlle a culpa ás bruxas ou ós trasnos e, sen embargo, os bos, nunca teñen problemas con ninguén.

- ¡Oes! – dixo Manuel – coma min, non hai ninguén ó “visto”⁷ nin ó “espello” e sen embargo, mira o que me pasou.

- Porque dis ti que é así – replicou Francisco –

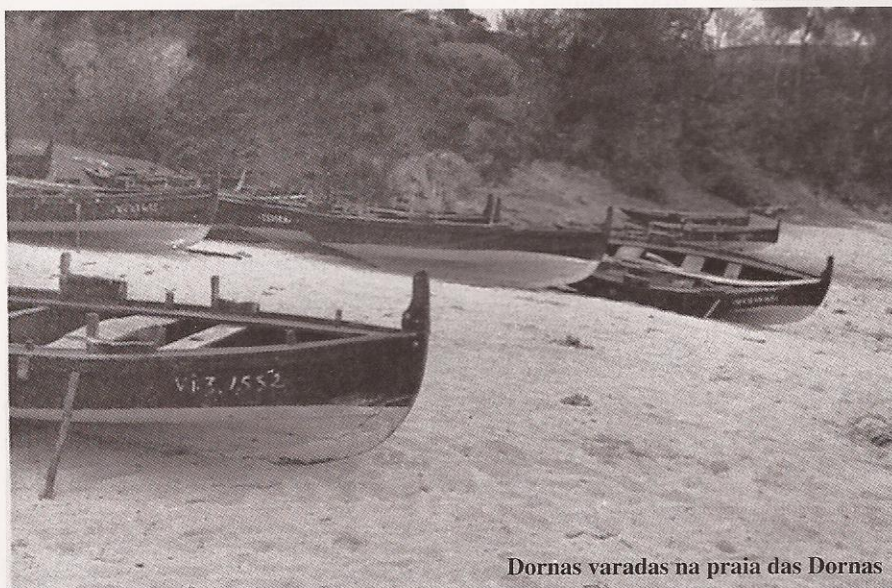
- Un momento Francisco – dixo Antonio - ¿Queres dicir que o defunto do teu pai era mal mariñeiro?

- ¿Por que dis iso?

⁷Xeito de pescar ó polbo na preamar. Intentando miralo dende a dorna cando está a comer no mexilón.

- Porque, cando foi daquela que batera cunhas rochas, despois pasara moitos días sen pescar nada e case afoga ó escorregar e caer ó mar dende a dorna, ben que foi na procura da <varera> a Vigo para que viñera a <varea-la dorna>, porque coidaba que estaba enmeigada.

- Xa, Antonio, xa, iso eran cousas dos vellos de antes.

Dornas varadas na praia das Dornas

Antonio pasou a contar o asunto de chamar ás <vareras>⁸:

“Cando algún mariñeiro pasaba algún tempo sen pescar, entón ían a <terra> (á península) na procura da <varera>.

Así ocurriulle ó Fentos. Levaba unha semana sen pescar nada e coidou que a dorna estaba enmeigada e dixéronlle que tiña que vareala.

Faláronlle dunha muller en Cangas. Foi alá, pero non a atopou e tivo que ir a Vigo.

Quedoulle en ir ós dous días. Díxolle que puxera a dorna quilla arriba e que a tapara para que non lle caera o orballo.

Cando chegou, parou na casa deles e alí esperaron ata ás 12 da noite. Mentres, nun caldeiro mesturou unhas plantas que trouxera, con auga do mar e allos machucados.

Chegadas as 12 de noite, foron á praia, tiñan tamén que ir o patrón máis o mariñeiro que fora con el os últimos días. Destaparon a dorna, mollaron as mans e os pés coa auga do caldeiro e logo, a <varera>, botouna por riba da dorna.

De seguida empezou a bater nela, cunha silva macha, durante uns minutos á vez que berraba uns rezos. Cando remataba, había que botala ó mar e deixala alí fondeada ata o día seguinte.”

Levaban un tempo de leria na praia e a marea xa estaba a subir dende había unhas dúas horas, polo que decidiron saír. Entre catro homes foron botando as dornas ó mar e partiron cara ó lugar escollido para comezala faena.

Vogaron os dous ata chegar ó lugar elixido, logo Antonio encargouse dos remos mentres que Manuel era o responsable do “espello” e, polo tanto, das capturas.

Durante as case seis horas que durou a faena e, xa na cadeira, con máis de 50 kg de polbo, puxéronse de novo os dous ós remos e, vogando paseniño, comezaron o regreso. A tranquilidade do mar facilitaba a manobra e, como seguían coa teima da mañá, Antonio sacou o conto:

- Mira que esto dos feitizos e das bruxas, son cousas do demo, e tolean á xente.

- Home, acordas a lea que se montou cando foi daquelas mulleres que estaban no tolde⁹ en Melide e que foran a lavar ó río do Cucorno.

Non me vou a acordar, a que se armou.

⁸Pardellas de Blas, Celestino (1999): “O Costume de <Varea-las dornas> na Illa de Ons”. AUNIOS, nº 0. Asociación Cultural “Pineiróns”. O Grove, pp 19 – 20.

⁹Xeito de chamarlle á tenda de campaña.

OGANDO, S.L.

AUDIO - VIDEO

SERVICIO TÉCNICO

VÍA DIGITAL

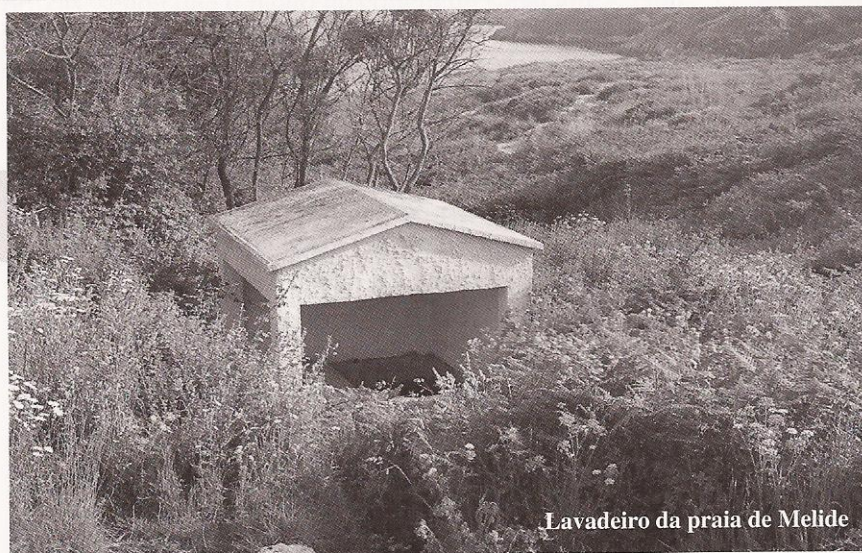
Telefonica
MoviStar

Dr. Touriño, 8 - Teléf. 986 883 957 - Fax 986 884 271 - 36900 MARIN

O <Aire da Regra>¹⁰:

“Esa xente viña a lavar ó lavadoiro e dixeron que o río é delas, ¡pero poden coller o aire os nosos fillos!, ¡si!, o aire ese que seca ós rapaces, coma ás pallas, polas súas partes... E é porque lavan a roupa sucia, a roupa de andar malas, e ata os sete anos lles poden pegar o aire ese das mulleres. Despois vostede vai lavar e lles pegan o aire ós nenos na roupa e despois hai que pasar moito traballo e levar ó neno á artesa, e onde <unha muller desas que coñecen>... Hai que metelos dentro da artesa e por riba dela pasar unha saba nove veces; e ten que dicir esas palabras ata que o sangue quede na saba. Os médicos non o curan, por iso berramos con elas.

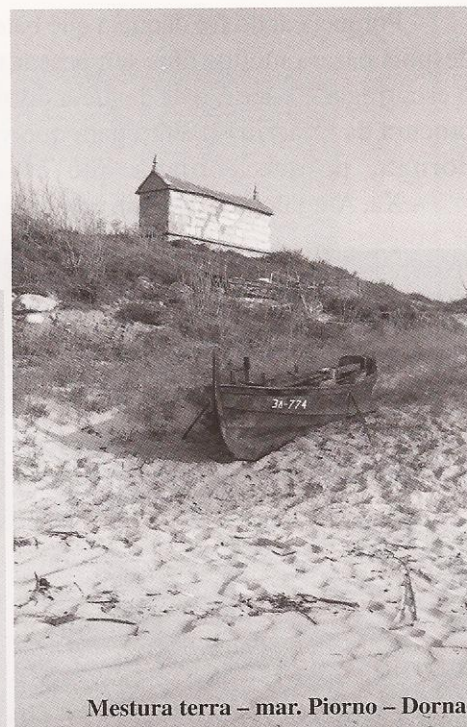
Cando o aire ameaza, imos ó cemiterio, ou empregamos artesas, cazolas, "sarténs",..., ou vamos a lugares elevados dende os que se mire o mar. Alí se levan ós nenos e se lles cambia de roupa para que o aire se quede entre a usada e botamo-lo fóra movendo a roupa con forza, con xestos esaxerados e bruscos, e vai quedar entre a maleza ou polos tellados...”

Lavadeiro da praia de Melide

- Iso de empregar a artesa para quitar o <aire> ós meniños, acórdome eu, - dixo Manuel - :

“Non se podía tocar ó neno co <mal de aire> nin para facer o conxuro, supoñían que o simple feito de querer ou realiza-lo rito era máis que suficiente.

Mestura terra - mar. Piorno - Dorna

Agora lévanos á artesa, e ía unha muller ás pedras do mar, ó amencer. Alí collía algas moi en silencio, desas lisas, verdes e planas, colocando á esquerda da artesa nove bochos (algas en forma de bolas) ben atados para o fume da lareira, e á dereita, outros nove bochos ben atados. Despois ían ó mar coa lúa chea durante nove días seguidos: E ían tirando os bochos, de costas ó mar, unha a unha, moi a modo e dicindo polo baixo:

Ola del Mar Sagrado,
quítale el mal de muerto,
de vivo o excomulgado ...

¹⁰Liste, Ana (1981): “Galicia: Brujería, superstición y mística”. Penthalon ediciones.p. 80.

XUNTA DE GALICIA

CONSELLERÍA DE EDUCACIÓN E ORDENACIÓN UNIVERSITARIA

Dirección Xeral de Política Linguística